

УДК 159.923

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol24-Year2021-76>

Петровська Інга Ростиславівна

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри психології,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна

ORCID ID 0000-0001-7544-945X

petrovin55@gmail.com

**РОЗРОБКА ТА АПРОБАЦІЯ ОПИТУВАЛЬНИКА
«ДІАГНОСТИКА ЗРІЛОСТІ І ТИПУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ»**

Метою статті є представлення процедури розробки й апробації авторської методики діагностики зрілості і типу громадянської ідентичності особистості.

Методологія. Опитувальник охоплює сім основних шкал і сім субшкал та складається із двох частин. Перша частина опитувальника містить завдання, призначені для оцінювання рівня зрілості громадянської ідентичності (шкали: Репрезентованість, Стійкість, Суб'єктна орієнтація, Концептуальність), друга – для оцінювання міри розвиненості/актуалізованості вимірів громадянської ідентичності та встановлення типу громадянської ідентичності (шкали: Інституціональна спрямованість, Спільнотна спрямованість, Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість). На етапі апробації опитувальника взяли участь 574 громадяни віком 16–62 роки (середній вік – 32,6 років), 241 чоловік (42%), 333 жінки (58%). Внутрішню надійність/узгодженість шкал опитувальника перевірено за допомогою показника альфа Кронбаха (отримано значення від 0,704 до 0,852), методом «розчеплення» (коефіцієнт Спірмена – Брауна) і за статистикою Гутмана (значення коефіцієнтів – від 0,66 до 0,89). У перевірці ретестової надійності за допомогою повторного тестування через чотири тижні взяли участь 215 респондентів (135 жінок, 80 чоловіків, середній вік – 29,9 років). Коефіцієнти кореляції між показниками шкал опитувальника (від 0,73 до 0,88), отримані під час повторного тестування, мають високий рівень значущості ($p \leq 0,001$). Оцінювання конструктивної валідності здійснювалося шляхом визначення факторної структури опитувальника за допомогою експлораторного факторного аналізу методом виділення головних компонент з обертанням Varimax normalized та конфірматорного факторного аналізу.

Результати засвідчили, що теоретичні моделі щодо показників зрілості та вимірів громадянської ідентичності демонструють задовільну відповідність емпіричним даним. Підтвердженням конвергентної валідності опитувальника є виявлені взаємозв'язки показників громадянської ідентичності з характеристиками еґо-ідентичності, особистісної зрілості та громадянською самосвідомістю. Встановлено діапазони низького, середнього і високого рівнів зрілості

громадянської ідентичності, а також інституціональної, спільнотної та індивідуально-рольової/ігрової її спрямованості. За допомогою кластерного аналізу (з використанням методу дерева кластеризації і к-середніх) виявлено 8 груп досліджуваних з різним рівнем розвиненості/актуалізованості вимірів громадянської ідентичності, що дало змогу описати типи громадянської ідентичності: латентний; інституціонально-спільнотний; спільнотний; спільнотно-ігровий; ігровий; інституціонально-ігровий; різнобічний; державницький. Загальний відсоток коректності здійсненої класифікації становить 98,75%, що свідчить про високу достовірність поділу осіб на групи з різним типом громадянської ідентичності.

Висновки. Розроблений опитувальник валідний, надійний і може використовуватися для подальших досліджень громадянської ідентичності, зокрема для визначення рівня зрілості громадянської ідентичності та поширеності її типів серед українських громадян різного віку, статі, політичних уподобань.

Ключові слова: громадянська ідентичність; опитувальник; валідність; надійність; стандартизація; типологія.

Inha R. Petrovska,

Cand. Sc. (Technology), Associate Professor for the Department
of Psychology

Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

ORCID ID 0000-0001-7544-945X

petrovin55@gmail.com

DEVELOPMENT AND VALIDATION OF A QUESTIONNAIRE «DIAGNOSIS OF MATURITY AND TYPE OF CIVIC IDENTITY»

Purpose. The article describes the procedure of developing and approbation of the author's method of diagnosing the maturity and type of civic identity of a personality.

Methodology. The questionnaire contains 7 main scales and 7 subscales and consists of two parts. The first part contains the tasks designed to assess the maturity level of civic identity (scales: Representativeness, Stability, Subject Orientation, Conceptualization), while the second part offers to assess the degree of development/actualization of civil identity dimensions and determine the type of civil identity (scales: Institutional Orientation, Community Orientation, Individual Orientation). At the testing stage 574 citizens aged 16-62 years (average age 32.6 years), 241 men (42%), 333 women (58%) participated in the questionnaire. The internal reliability/coherence of the questionnaire scales was tested using Cronbach's alpha index (ranged 0.704 to 0.852), the «decoupling» method (Spearman-Brown coefficient), and Gutman statistics (coefficient 0.66 to 0.89). Retest reliability was verified with 215 citizens (135 women, 80 men, average age 29.9 years) by retesting after 4 weeks. The correlation coefficients between values of the questionnaire scales (0.73 to 0.88), which were obtained during retesting, had a high significance level ($p \leq 0.001$). Construct validity was assessed by determining the factor structure of the

questionnaire using exploratory factor analysis with Varimax normalized principal component extraction and confirmatory factor analysis.

The results showed that theoretical models regarding maturity indicators and civic identity dimensions showed satisfactory correspondence with the empirical data. The correlations of civic identity indicators with the characteristics of ego-identity, personal maturity, and civic self-consciousness are evidence of the questionnaire's convergent validity. The ranges of low, average and high levels of civic identity maturity, as well as institutional, social and individual-role/game orientation were established. By applying cluster analysis (using the method of clusterization tree and averages) there were identified 8 groups of researched persons with different level of development/actualization of civil identity dimensions, which then allowed describing the types of civil identity: Latent; Institutional-social; Community; Community-play; Playful; Institutional-playful; Versatile; State. The overall correctness percentage of the perfect classification is 98.75%, which indicates a high reliability of splitting the individuals into groups with different types of civic identity.

Conclusions. The developed questionnaire is valid, reliable and can be used for further research on civic identity, in particular to determine the level of civic identity maturity and disseminate its types among Ukrainian citizens of all ages, gender, and political orientations.

Keywords: civic identity; questionnaire; validity; reliability; standardization; typology.

Постановка проблеми. Проблема діагностики громадянської ідентичності особистості є надзвичайно актуальною, однак вона вкрай рідко стає об'єктом спеціального вивчення, а тому досі залишається малорозробленою. Більшість опитувальників і шкал громадянської ідентичності сконструйовані в західноєвропейських країнах або США і, відповідно, не враховують нашої культурної специфіки. Аналіз відомих зарубіжних методик показав, що їх адаптація потребувала б значного переосмислення і трансформації стимульного матеріалу (тверджень/питань), а тому більш доцільним видається створення авторського психо-діагностичного інструментарію на основі психологічної концепції громадянської ідентичності як складного багатовимірного особистісного утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Завдяки аналізу наукових праць виявлено найбільш популярні сьогодні опитувальники, а саме: Шкалу громадянської залученості (Civic Engagement Scale) (Doolittle, & Faul, 2013); Шкалу громадянських атитюдів (Civic Attitudes Scale) (Mabry, 1998); Шкалу громадянської відповідальності (Civic Responsibility Scale) (Astin, & Sax, 1998); Опитувальник на визначення громадянських ставлень та навичок (Civic Attitudes and Skills Questionnaire – CASQ) (Moely, Mercer, Pustre, Miron, & McFarland, 2002); Шкалу громадянської

ідентичності (Civic Identity Scale) (Beaumont, Colby, Ehrlich, & Torney-Purta, 2006). Як бачимо, більшість опитувальників призначені для оцінювання окремих аспектів громадянської ідентичності (відповідальності, залученості, атитюдів тощо). Що ж до методики «Шкала громадянської ідентичності», розробленої групою американських учених (Beaumont, Colby, Ehrlich, & Torney-Purta, 2006), то вона є модифікованим варіантом методики «Good Self Assessment – GSA» («Добра самооцінка») М. Арнольда, спрямованої на вимірювання моральних характеристик особистості. До показників моральної ідентичності автори «Шкали громадянської ідентичності» додали ще показники політичної ідентичності. Отже, методика містить 14 пунктів, із них 6 – на моральну ідентичність (справедливий, співчутливий, чесний та ін.), 3 – на політичну ідентичність (зацікавлений міжнародними проблемами, політично залучений, зацікавлений рішеннями та політикою уряду) та 5 – на особистісні характеристики (розумний, творчий / з багатою уявою, бунтівний, доброзичливий, спортивний/сильний). Твердження опитувальника оцінюються від 1 (неважливо) до 4 (дуже важливо) для розуміння того, хто ви є. Оцінки моральної і політичної ідентичності розраховуються шляхом усереднення відповідних моральних і політичних одиниць. Більш високі оцінки відповідають більш сильній громадянській ідентичності (Porter, 2013). Однак постає питання, чи справді моральна і політична ідентичність є показниками громадянської ідентичності. І якщо особа, приміром, справедлива і співчутлива, спортивна/сильна, з багатою уявою та цікавиться міжнародними проблемами і політикою уряду, то чи вона обов'язково має сформовану/«сильну» громадянську ідентичність?

Можна згадати також шкали «Державна ідентичність» та «Ідентичність», розроблені та соціокультурно адаптовані на українській вибірці польською дослідницею-психологом М. Левіцькою. Однак найменування деяких шкал вищезгаданих методик не збігаються зі змістом тверджень, тобто є сумніви у змістовій (внутрішній) валідності методик. Так, шкала «Державна ідентичність» відображає емоційну прив'язаність до власної національної групи (шкала методики – патріотизм) і возвеличення своєї національної групи (шкала – націоналізм), тобто характеризує радше особливості національної, а не державної ідентичності. Те саме можна сказати і про шкалу «Державно-локальна ідентичність», де рішення про рівень сформованості державної ідентичності приймається на основі важливості для респондента бути українцем або представником іншої нації (Lewicka, 2007).

Оглядова характеристика наявних способів операціоналізації громадянської ідентичності є підставою для того, щоб говорити про

недостатню аргументованість теоретичної основи побудови наявних опитувальників, унаслідок чого ми не маємо методологічно цілісного діагностування громадянської ідентичності.

Громадянська ідентичність як особистісне утворення має три виміри: інституціональний, спільнотний та індивідуальний (Петровська, 2020). В інституціональному вимірі громадянська ідентичність релевантна відноsinам «громадянин – держава»; вона ґрунтується на усвідомленні себе як громадянина в державі як організації. У спільнотному вимірі («громадянин – спільнота громадян») громадянська ідентичність втілюється в ідентифікації себе як члена спільноти громадян і базується на афіліації. Індивідуальний вимір передбачає самоідентифікацію з роллю громадянина, яка втілює в собі його права та обов'язки як головні рольові дії, які він повинен здійснювати і яких має уникати. Оскільки роль громадянина передбачає чимало варіацій, то доцільно говорити про рольове амплуа громадянина, яке засвоюється особистістю в процесі громадянської соціалізації.

Отже, ми розглядаємо громадянську ідентичність як різновид організаційної ідентичності, що становить ціннісно-сміслову переживання особистістю тотожності із собою як громадянином держави і виявляється в інституціональному, спільнотному, індивідуальному вимірах; забезпечує цілісність, тяглість уявлень про себе як громадянина навіть у разі зміни громадянських цінностей/орієнтацій і є психологічним регулятором громадянської поведінки.

Мега статті – представити результати розробки та психометричної перевірки авторського тест-опитувальника «Діагностика зрілості і типу громадянської ідентичності особистості».

Виклад основного матеріалу дослідження. Для визначення рівня зрілості й типу громадянської ідентичності було розроблено новий інструмент – авторський тест-опитувальник «Діагностика зрілості і типу громадянської ідентичності особистості». Цей тест охоплює сім основних шкал і сім субшкал та складається із двох частин. Перша частина опитувальника містить завдання, призначені для оцінювання рівня зрілості громадянської ідентичності, друга – для оцінювання міри репрезентованості в громадянській ідентичності інституціональної/спільнотної/індивідуальної складової (її вимірів) та встановлення типу громадянської ідентичності.

Щоб визначити рівень зрілості громадянської ідентичності, ми послуговувалися такими чотирма шкалами: «Репрезентованість», «Стійкість», «Суб'єктна орієнтація», «Концептуальність».

Для визначення репрезентованості громадянської ідентичності серед інших ідентичностей особистості респондентам пропонувалося із

запропонованого переліку змістових характеристик ідентичності особистості (етнічної, професійної, статевої, регіональної та ін.) обрати (позначивши «+») сім найбільш значущих характеристик для їхнього власного сприйняття самого себе (Я-образу). Після цього потрібно було проранжувати від 1 до 7 значущість (важливість) кожної обраної характеристики, тобто визначити їхню пріоритетність. У такий спосіб можна було визначити представленість/непредставленість громадянської ідентичності серед інших важливих ідентичностей особистості, а також встановити її ієрархічне становище в структурі інших ідентичностей.

Стійкість громадянської ідентичності означає її змістову константність, неохильність змінювати громадянство (підданство) без істотної переоцінки цінностей та зміни еґо-ідентичності; їй протистоїть легка ситуативна змінюваність свого підданства, наприклад під впливом політичної кон'юнктури. Для оцінювання стійкості громадянської ідентичності як стимульний матеріал використано так звані казуси – життєві ситуації, пов'язані з певною проблемою, яку має допомогти вирішити респондент, порадивши головному персонажеві обрати той чи інший вихід із ситуації (прийняти те чи інше рішення).

Шкала «Суб'єктна орієнтація» дає змогу визначити: готовність особистості бути джерелом активності у стосунках з організацією/державою, відповідальність за себе як громадянина і за свій внесок у життя держави, відчування себе суб'єктом або «маленьким гвинтиком великого механізму».

Шкала «Концептуальність» відображає розвиненість, деталізованість і відрефлексованість відносин особистості з державою (протилежним полюсом концептуальності громадянської ідентичності є її когнітивна простота, примітивність, схематизм).

Для вимірювання суб'єктності та концептуальності громадянської ідентичності було сформульовано твердження та різні варіанти відповідей, з яких респондент обирав ту, яка найбільше відповідала його поглядам.

Щоб оцінити виміри функціонування громадянської ідентичності і визначити міру вираженості кожного з них, використовуються шкали «Інституціональна спрямованість», «Спільнотна спрямованість (афіліація із співгромадянами)», «Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість».

Шкала інституціональної спрямованості громадянської ідентичності дає змогу виміряти рівень спрямованості громадянина на державу, його внутрішньої співвіднесеності з нею, залученості до організаційного середовища держави, адаптованості особистості в ньому. Ця шкала охоплює чотири субшкали: «Когнітивна залученість» (розуміння організаційного середовища держави (ієрархічного, правового), зокрема

поінформованість щодо інстанцій, до яких потрібно звертатися в разі виникнення тих чи інших проблем, інтерес до важливих подій, що відбуваються в державі, прагнення в них розібратися, відстежування стану справ у політичній, фінансово-економічній, соціальній сферах і т. ін., обізнаність щодо своїх громадянських прав та обов'язків тощо), «Ціннісна залученість» (цінність національної державності, цінність збереження суверенітету та цілісності держави (готовність їх захищати), цінність держави як свого підданства і т. ін.), «Громадянське самопочуття» (оцінювання держави відповідно до власного громадянського самопочуття в її організаційному середовищі: переживання безпеки – загроженості, важливості – малозначущості, наявності – браку можливостей самореалізації, убачання можливостей зростання та визнання), «Поведінкова залученість» (громадянська участь/активність щодо обстоювання громадянських прав та цінностей, дотримання законів і домагання дотримання законів іншими тощо).

За шкалою «Спільнотна спрямованість» можна виміряти рівень афіліації зі співгромадянами, інтеграції до спільноти громадян, разом з тим – залежності від громадянської ментальності, стереотипів, громадянської конформності та страху осуду себе як громадянина. Ця шкала містить дві субшкали: «Прийняття» (переживання, пов'язані зі сприйняттям себе як частини спільноти громадян) та «Інтеграція» (зв'язок зі спільнотою – усвідомлення схожості зі співгромадянами, сприйняття єдності, зв'язку, спільності долі).

Для оцінювання інституціонального та спільнотного вимірів громадянської ідентичності використовується шкала Лайкерта, за допомогою якої респондент фіксують ступінь своєї згоди чи незгоди з кожним твердженням, від 7 – «абсолютно погоджуюся» до 1 – «абсолютно не погоджуюся».

Шкала «Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість» вимірює рівень отождолення з типовими ролями громадянина – як у конструктивному, так і в деструктивному варіанті – і містить ситуацій-казуси з типовими «ігровими» способами взаємодії громадянина з державою. Оцінюючи їх, досліджуваний може вибрати з-поміж запропонованих альтернативних відповідей (транзакцій) ті, які підтримують гру, і ті, які означають вихід з гри (перші відповідають, за класифікацією Е. Берна, транзакції «батько – дитина», «дитина – дитина» і т. ін.; другі – транзакції «дорослий – дорослий»). Високі значення за цією шкалою свідчать про ігрову спрямованість, низькі – про рольову спрямованість.

Щоб скласти список найтипівіших ролей та ігор, а також відповідних їм транзакцій з державними інституціями, було проведено пілотне дослідження (96 осіб віком 18-52 роки), під час якого опитані

описували найпоширеніші ігрові транзакції. Згідно з результатами, до найтипівіших громадянських ролей (яким відповідають релевантні ігри) можна зарахувати ролі Жертви (28%) (головна теза гри: «Держава гнобить мене»), Патріота (11%) (теза: «Лише я люблю Україну, усі інші – зрадники»), Зразкового Громадянина (9%) (теза: «Я краще за всіх виконую громадянські обов'язки»), Пільговика (13%) (теза: «Ти утримуватимеш мене», позиція соціального паразитизму щодо держави), Ображеного (23%) (теза: «Якби не ця держава...»). Оскільки найтипівішими виявилися ролі, які характеризують деструктивний, ігровий спосіб взаємодії з державою, доцільно з'ясувати, чи розрізняє респондент конструктивні і деструктивні транзакції, чи приймає він гру і відповідну роль, а чи відмовляється від ігрової взаємодії з державою.

Змістова валідність. Усі казуси і твердження проходили експертну оцінку (у процедурі експертного оцінювання взяли участь один доктор психологічних наук та п'ять кандидатів психологічних наук) з точки зору релевантності меті діагностики, типовості і рядоположеності як ситуацій, так і рішень/відповідей, що мають бути запропоновані досліджуваними. Зокрема, експертам пропонувалося оцінити ступінь змістової відповідності ситуацій і тверджень опитувальника показникам громадянської ідентичності, використовуючи 5-бальну шкалу, де 1 – повна змістова невідповідність, 5 – повна змістова відповідність. Отримані оцінки усереднювалися окремо для кожної шкали та пункту опитувальника, змістова валідними визнавалися пункти з усередненою оцінкою 4 і вище (це значення було виведено за результатами розрахунку характеристик розподілу експертних оцінок). На основі експертної оцінки, результатів пілотного дослідження і перевірки внутрішньої узгодженості пунктів опитувальника за коефіцієнтом альфа Кронбаха в першій частині опитувальника були повністю переформульовані завдання 5 і 10, у другій – для оцінювання шкали «Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість» було додано ще ситуації та уточнено формулювання деяких відповідей.

Підтвердивши змістову валідність авторського опитувальника, щоб встановити міру його придатності як ефективного психодіагностичного інструменту, ми провели його апробацію. На етапі апробації опитувальника взяли участь 574 респонденти віком 16–62 роки ($M=32,62$, $\sigma=10,78$), 241 чоловік (42%), 333 жінки (58%), серед них 146 (25,5%) – особи юнацького віку (16–20 років), 244 (42,5%) – особи ранньої дорослості (21–40 років), 184 (32,0%) – особи середньої та пізньої дорослості (41–62 роки).

Внутрішню надійність/узгодженість шкал опитувальника перевірено за допомогою показника альфа Кронбаха, методом «розчеплення» (коефіцієнт Спірмена–Брауна) і за статистикою Гутмана.

Ретестова надійність перевірялася за участю 215 респондентів (135 жінок, 80 чоловіків, середній вік – 29,9 років) шляхом повторного тестування через чотири тижні. Було застосовано коефіцієнт кореляції Пірсона, який коректно використовувати, коли кількість опитаних перевищує 200 осіб, незалежно від наявності чи відсутності нормального розподілу даних. Опитування проводилося анонімно, досліджувані зазначали нікнейми, щоб можна було ідентифікувати відповіді першого і другого замірів. Результати перевірки внутрішньої і ретестової надійності шкал методики наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати перевірки внутрішньої і ретестової надійності опитувальника ($p \leq 0,001$)

Найменування шкали	Cronbach's alpha (б)	Split half reliability	Guttman split-half reliability	Коефіцієнт кореляції Пірсона (ретест)
Репрезентованість	–	–	–	0,742
Стійкість	0,716	0,762	0,756	0,754
Суб'єктна орієнтація	0,784	0,757	0,746	0,813
Концептуальність	0,835	0,888	0,838	0,832
Інтегральна шкала зрілості громадянської ідентичності	0,757	0,838	0,831	0,782
Інституціональна спрямованість	0,852	0,822	0,818	0,876
Спільнотна спрямованість	0,774	0,743	0,713	0,798
Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість	0,704	0,661	0,656	0,725

Коефіцієнти кореляції між показниками шкал опитувальника (від 0,73 до 0,88), отримані під час повторного тестування, мають високий рівень значущості ($p \leq 0,001$), що свідчить про належний рівень відтворюваності – стійкості результатів у часі. Високі значення коефіцієнтів Спірмена – Брауна і Гутмана (від 0,66 до 0,89), а також коефіцієнтів α -Кронбаха для всіх шкал, що мають значення понад 0,7 ($p \leq 0,001$), підтверджують внутрішню узгодженість опитувальника.

Конструктна валідність оцінювалася шляхом визначення факторної структури опитувальника за допомогою експлораторного

факторного аналізу методом виділення головних компонент з обертанням Varimax normalized, а потім – за допомогою конфірматорного факторного аналізу як одного з методів структурного моделювання.

Факторний аналіз даних було проведено окремо для шкал опитувальника, що вимірюють зрілість громадянської ідентичності, і для шкал, що оцінюють виміри громадянської ідентичності. У першому випадку було побудовано чотирифакторну модель, яка пояснює 58,8% дисперсії отриманих даних, у другому – трифакторну модель, що пояснює 53,26%. Решта дисперсії зумовлена випадковими впливами, які в цій моделі не розглядаються.

Факторна структура опитувальника (частина 1-ша – вимірювання зрілості громадянської ідентичності).

До першого фактору – Концептуальність (21,2% дисперсії) – увійшли такі пункти опитувальника: 15 – «У дискусії з колегами/друзями про нашу державу, перспективу її розвитку, ролі в цьому наших громадян я...» (0,72), 9 – «Якби мене запитали про те, яким я є громадянином, то я б...» (0,64), 13 – «Багато з того, що відбувається в нашій державі (політиці, економіці, соціальній сфері), мені не подобається, тому я ...» (0,57), 11 – «Коли я чую про громадян інших держав або спостерігаю за ними, перебуваючи за кордоном, я...» (0,57), 7 – «Коли я розмірковую на тим, що дає мені моє громадянство, я...». (0,48).

Другий фактор – Стійкість (15,9% дисперсії) – містив такі пункти опитувальника: 4 – казус «Український/Європейський ЗВО» (0,77), 3 – казус «Green Card» (0,73), 5 – казус «Вибір держави проживання» (0,57), 1 – казус «Пропозиція роботи» (0,50), 2 – казус «Кохання» (0,50).

Третій фактор – Репрезентованість (13,5% дисперсії) – об'єднав такі пункти: 1 – репрезентованість (0,66), 5 – казус «Вибір держави проживання» (0,51).

Четвертий фактор – Суб'єктна орієнтація (8,2% дисперсії) – склали такі пункти опитувальника: 14 – «Я вбачаю свою місію як громадянина держави у тому, щоб...». (0,79), 6 – «Моє ставлення до тих, хто постійно жаліється на погане життя в нашій державі...» (0,60), 10 – «У відносинах з державою здебільшого я відчуваю себе...» (0,60), 12 – «Якби мене запитали про мій особистий внесок у розвиток держави, я б сказав, що...» (0,59), 8 – «Коли кажуть, що якби всі громадяни (а особливо у владі) діяли в інтересах держави, а не у власних інтересах, ми б мали зовсім іншу державу, я...». (0,54).

Факторна структура опитувальника (частина 2-га – оцінювання вимірів громадянської ідентичності).

До першого фактору – Інституціональна спрямованість (17,1% дисперсії) – увійшли такі пункти опитувальника: 17 – «Своїми щоден-

ними справами я доводжу, що піклуюся про розвиток держави» (0,77), 25 – «Коли виникають проблеми, зазвичай я не знаю, у який спосіб потрібно їх вирішувати, у які інстанції мені звертатися» (-0,76), 13 – «Для мене важливо знати про всі події, що відбуваються в державі. Я постійно відстежую стан справ у політичній, фінансово-економічній, соціальній сферах» (0,71), 29 – «Я дотримуюся законів і домагаюся дотримання законів іншими» (0,68), 28 – «Я готовий інвестувати час та зусилля заради змін у державі та кращого її майбутнього» (0,68), 11 – «Неодноразово переконувався на власному досвіді, що стараннями всіх разом і кожного окремо поступово можна змінити ситуацію в нашій державі на краще» (0,66), 5 – «Моя повсякденна діяльність не створює нічого цінного для держави» (0,64), 9 – «Я не почуваюся захищеним у своїй державі ані в соціальному, ані в правовому плані» (0,62), 21 – «Держава нічого не робить для того, щоб змінити на краще життя таких людей, як я» (-0,62), 19 – «Я обізнаний щодо своїх громадянських прав та обов'язків» (0,62), 10 – «Суверенітет і цілісність України для мене не настільки важливі, щоб я був готовий їх захищати» (-0,61), 1 – «Організаційне середовище держави (ієрархічне, правове) занадто складне і незрозуміле для мене» (-0,57), 22 – «Я вірю у світле майбутнє Української держави» (0,53), 15 – «Держава сприяє моїй самореалізації» (0,52), 7 – «Сенс подій (політичних, соціально-економічних тощо), що відбуваються в нашій державі, зрозуміти неможливо, тому прагнути в них розібратися – даремна трата часу» (-0,52), 23 – «Моя участь у тих чи інших формах громадянської активності має зазвичай ситуативний характер; часто дію «за компанію» (-0,52), 16 – «Якби була можливість, я б переїхав в іншу країну на постійне місце проживання» (-0,51), 4 – «Мені не байдужа доля України як держави» (0,49), 3 – «Інтереси держави завжди суперечать інтересам простих громадян» (-0,46), 27 – «Я почуваюся малозначущим, неважливим у своїй державі» (0,41).

Другий фактор – Спільнотна спрямованість (20,5% дисперсії) – склали такі пункти опитувальника: 6 – «Я не маю відчуття тісного зв'язку і солідарності (єдності, спільності) з іншими громадянами» (-0,75), 20 – «У мене мало спільного з іншими співгромадянами, бо ми надто різні» (-0,72), 14 – «Я маю багато спільного з іншими громадянами моєї держави» (0,68), 18 – «Я не можу про себе сказати, що є типовим представником громадянської спільноти» (-0,66), 30 – «Здебільшого мені байдуже до проблем співгромадян, які мене оточують» (-0,64), 26 – «Побойуючись осуду з боку інших співгромадян, я намагаюся завжди враховувати безліч нюансів, коли збираюся висловити свої громадянські і політичні погляди» (0,63), 2 – «Мені неприємно, коли я чую образливі вислови на адресу моїх співгромадян з боку громадян інших держав,

навіть якщо вони справедливі» (0,56), 12 – «Зазвичай мені соромно за те, що я належу до спільноти громадян України» (-0,54), 8 – «Більшість моїх життєвих проблем є типовими для громадян саме моєї держави» (0,50), 24 – «Я чітко бачу відмінності громадян своєї держави від громадян інших держав» (0,45).

До третього фактору – Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість (15,6% дисперсії) – увійшли такі пункти опитувальника: 32 – Роль «Ображений» (1) (0,72), 31 – Роль «Жертва» (1) (0,71), 36 – Роль «Ображений» (2) (0,68), 38 – Роль «Патріот» (2) (0,62), 35 – Роль «Зразковий громадянин» (1) (0,60), 33 – Роль «Пільговик» (1) (0,56), 39 – Роль «Жертва» (2) (0,55), 40 – Роль «Зразковий громадянин» (2) (0,51), 34 – Роль «Патріот» (1) (0,50), 37 – Роль «Пільговик» (2) (0,49).

Проведений за субшкалами факторний аналіз також підтвердив трифакторну структуру частини опитувальника, що оцінює виміри громадянської ідентичності (ГІ). Побудована в такий спосіб факторна модель пояснює 53,02% дисперсії емпіричних даних. До першого фактору (30,6%) увійшли змінні: Ціннісна залученість (0,84), Поведінкова залученість (0,74), Громадянське самопочуття (0,74), Когнітивна залученість (0,58), що згідно з нашою авторською концепцією відображають інституціональну спрямованість. До другого фактору (11,9%) увійшли ролі «Ображений» (0,79), «Пільговик» (0,78), «Патріот» (0,75), «Зразковий громадянин» (0,68), «Жертва» (0,53), що відображають індивідуально-рольову/ігрову спрямованість. Третій фактор (10,5%) містить змінні Прийняття (0,75) та Інтеграція (0,53), що описують спільнотну спрямованість.

Конфірматорний факторний аналіз використано для перевірки гіпотез про те, що зрілість громадянської ідентичності зумовлена чотирма латентними факторами – шкалами опитувальника (її першої частини): концептуальність, стійкість, репрезентованість, суб'єктна орієнтація, а виміри громадянської ідентичності охоплюються трьома виявленими латентними факторами – шкалами опитувальника (її другої частини): інституціональною спрямованістю, спільнотною спрямованістю, індивідуально-рольовою/ігровою спрямованістю.

У процесі конфірматорного аналізу для оцінювання відповідності емпіричних даних теоретичній моделі застосовано такі індекси:

– відношення χ^2 до кількості ступенів свободи df (χ^2/df) – не повинно перевищувати 2;

– p-level критерію χ^2 – при $< 0,05$ – свідчить про те, що між емпіричними даними і запропонованою моделлю немає статистично значущих розбіжностей;

– RMS S. R. (RMS Standardized Residual) – індекс, який показує якість підгонки моделі: якщо значення індексу < 0,05, то підгонка вдала; прийнятними також є значення цього показника до 0,08;

– GFI (Goodness of Fit Index) – індекс відповідності понад 0,95 означає дуже добру відповідність моделі, від 0,9 до 0,95 – добру, від 0,8 до 0,9 – допустиму, менше ніж 0,8 – невідповідність;

– CFI (Comparative Fit Index) – порівняльний індекс відповідності – від 0,8 до 0,89 є допустимо прийнятним, а значення 0,9 і більше свідчать про високу відповідність моделі (Карковська, 2020, с. 110).

Результати конфірматорного аналізу представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

Результати перевірки факторної (конструктивної) валідності авторського опитувальника за допомогою конфірматорного факторного аналізу

Моделі	χ^2	df	χ^2/df	p	RMS S.R.	CFI	GFI
4 фактори (репрезентативність, стійкість, суб'єктна орієнтованість, концептуальність)	331,25	265	1,25	0,000	0,051	0,88	0,91
3 фактори (інституціональна, спільнотна, індивідуально-рольова/ігрова спрямованість)	656,94	339	1,94	0,027	0,056	0,84	0,86

Отримані результати свідчать про те, що теоретичні моделі щодо показників зрілості і вимірів громадянської ідентичності мають задовільну відповідність до емпіричних даних. Індекси CFI і GFI дорівнюють або наближаються до необхідного значення 0,9, тому ці моделі можна вважати підтвердженими.

Конвергентну валідність опитувальника перевірено за допомогою таких методик: «Тест для діагностики громадянської самосвідомості» (Ігнатенко, Поплужний, Косарєва & Крицька, 1997); «Тест-опитувальник особистісної зрілості» (Гильбух, 1994); тест структури его-ідентичності (Солдатова, 2006), опитувальник «Шкала самооцінки особистісної зрілості» (Микляєва, 2017). Результати перевірки конвергентної валідності опитувальника подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати перевірки конвергентної валідності опитувальника

Шкали методик	Репрезентованість	Стійкість	Суб'єктна спрямованість	Концептуальність	Інтегральний показник зрілості П
Громадянська самосвідомість	0,45**	0,36*	0,28*	0,56***	0,49***
Ставлення до свого «Я»	0,25**	0,13	0,39**	0,36**	0,37**
Почуття громадянського обов'язку	0,35*	0,29**	0,27*	0,38**	0,39**
Здатність до психологічної близькості з іншими людьми	0,13	0,37*	0,18	0,32*	0,33*
Особистісна зрілість (Гільбух)	0,26*	0,24*	0,27**	0,50***	0,38**
Відповідальність за вибір	0,21*	0,30*	0,37**	0,29**	0,34**
Сила Его	0,15	0,12	0,36*	0,29*	0,31*
Емоційна зрілість	0,13	0,33*	0,34*	0,41**	0,36**
Усвідомленість власних цінностей	0,28*	0,16	0,19	0,36**	0,31**
Відповідність собі	0,24*	0,14	0,27*	0,39**	0,38**
Рефлексивна зрілість	0,25*	0,10	0,07	0,38***	0,34**
Регуляторна зрілість	0,16	0,01	0,19	0,21*	0,18
Моральна зрілість	0,34*	0,37*	0,28*	0,60***	0,39***
Когнітивна зрілість	0,16	0,14	0,22*	0,35**	0,31**
Особистісна зрілість (за Мікляєвою)	0,21*	0,19	0,34*	0,54***	0,39**

Примітки: *** $p \leq 0,001$, ** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$

Виявлено кореляції всіх шкал розробленого опитувальника з показником громадянської самосвідомості. На думку вітчизняних науковців, сформована громадянська самосвідомість передбачає насамперед усвідомлення особистістю своєї громадянської сутності, що виявляється в соціально значущій діяльності, спрямованій на розвиток держави (Красовська, 1999); усвідомлення своїх прав та обов'язків, оволодіння громадянською системою цінностей (усвідомлення себе як суб'єкта, носія громадянських цінностей, здатного активно відстоювати громадянські цінності в реальних життєвих ситуаціях) (Боришевський, Яблонська, & Антоненко, 2007), завдяки чому особистість переживає свій органічний зв'язок з державою, спрямовуючи свою діяльність на її розвиток (Барабаш, 2014).

Також підтверджено наше припущення про те, що зрілість громадянської ідентичності пов'язана з особистісною зрілістю, насамперед з моральною зрілістю (0,39, $p \leq 0,001$), рефлексивною зрілістю (0,34, $p \leq 0,01$), когнітивною зрілістю (0,31, $p \leq 0,01$), почуттям громадянського обов'язку (0,39, $p \leq 0,01$), ставленням до свого «Я» (0,37, $p \leq 0,01$). На думку П. Якобсона, особистісну зрілість треба розглядати насамперед як зрілість соціальну, яка охоплює громадянську, моральну та естетичну зрілість і допомагає людині самовизначитися, усвідомити своє місце в суспільстві і сформувати своє ставлення до суспільних інститутів (норм моралі, права, соціальних цінностей), до своїх обов'язків (Якобсон, 1991, с. 142).

Підтвердженням конвергентної валідності опитувальника є виявлені взаємозв'язки показників громадянської ідентичності з такими характеристиками еґо-ідентичності, як відповідальність за вибір (0,34, $p \leq 0,01$), сила Еґо (самодостатність) (0,31, $p \leq 0,05$), емоційна зрілість (0,36, $p \leq 0,01$), осмисленість власних цінностей (0,31, $p \leq 0,01$), відповідність собі (0,39, $p \leq 0,01$). Громадянська ідентифікація особистості, згідно з нашим трактуванням, полягає в ціннісно-смысловому переживанні особистістю тотожності із собою як громадянином держави, що, безперечно, пов'язано з вищенаведеними характеристиками еґо-ідентичності.

Отримані результати кореляційного аналізу свідчать про конвергентну валідність опитувальника, оскільки виявлено взаємозв'язок інтегрального показника зрілості громадянської ідентичності (а також її показників) з громадянською самовідомістю, еґо-ідентичністю та особистісною зрілістю.

Отже, результати проведених психометричних процедур (перевірка змістової, конструктивної, конвергентної валідності, внутрішньої і ретестової надійності) дають усі підстави для того, щоб зробити висновок про те, що розроблений опитувальник валідний, надійний і може використовуватися для оцінювання зрілості і типу громадянської ідентичності.

Для перевірки відповідності емпіричного розподілу нормальному використано критерій Колмогорова – Смирнова (K-S test), згідно з яким усі шкали опитувальника узгоджуються з нормальним розподілом ($p > 0,02$). Також визначено показники асиметрії та ексцесу і їхні помилки репрезентативності. Абсолютна величина показників асиметрії та ексцесу за всіма шкалами є меншою від їхніх помилок репрезентативності втричі і більше, що також підтверджує нормальність розподілу емпіричних даних. Важливими є представлені нижче описові статистики – середні значення, стандартні відхилення, максимальні та мінімальні емпіричні показники за кожною шкалою опитувальника (табл. 4).

Таблиця 4

Описові статистики шкал опитувальника (N=574)

Шкали	Середнє арифметичне (M)	Мінімум	Максимум	Стандартне відхилення (σ)
Інтегральний показник зрілості ГІ	11,22	1	22	4,28
Стійкість	2,9	0	5	1,01
Репрезентованість	4,29	0	7	1,57
Суб'єктна орієнтація	3,06	0	5	0,99
Концептуальність	2,67	0	5	1,28
Інституціональний вимір ГІ (інституціональна спрямованість)	91,9	30	140	16,3
Спільнотний вимір ГІ (спільнотна спрямованість)	48,7	20	70	7,12
Індивідуальний вимір ГІ (індивідуально-рольова/ігрова спрямованість)	4,8	0	10	2,1

Для *стандартизації* опитувальника використовувалися середні арифметичні (M) і стандартні відхилення (σ). Для визначення рівнів зрілості і вимірів громадянської ідентичності (низького, середнього та високого) застосовувалися такі розрахунки: межа високих балів = $M + \frac{2}{3}\sigma$; межа низьких балів = $M - \frac{2}{3}\sigma$. Відтак було проведено порівняння середніх балів опитувальника для різних груп опитаних з метою стандартизації, а саме між чоловіками і жінками (табл. 5).

Виявлено статистично значущі відмінності (за Т-критерієм Стьюдента) концептуальності та інтегрального показника зрілості громадянської ідентичності між чоловіками і жінками, а також інституціональної та спільнотної спрямованості громадянської ідентичності. Однак різниця середніх арифметичних у цих групах не виходить за межі стандартного відхилення ($\sigma_{\text{концептуальність}}=1,28$, $\sigma_{\text{зрілість}}=4,28$, $\sigma_{\text{інституц}}=16,3$, $\sigma_{\text{спільнотн}}=7,12$). Тому встановлювати середні значення та межі високого і низького рівня окремо для чоловіків і жінок недоцільно.

Порівняння середніх значень результатів за шкалами опитувальника в різних вікових групах подано в таблиці 6.

Таблиця 5

Порівняльний аналіз середніх значень за шкалами опитувальника жінок (N=333) та чоловіків (N=241)

Шкали	Mean – жінка	Mean – чоловік	t-value	df	p	Valid N жінка	Valid N чоловік
Зрілість ГІ	9,780488	14,00000	-2,39433	572	0,018773	333	241
Стійкість	1,560976	1,87500	-0,72280	572	0,471721	333	241
Репрезентованість	2,426829	3,62500	-1,39685	572	0,165972	333	241
Суб'єктна орієнтація	2,902439	3,37500	-0,97366	572	0,332896	333	241
Концептуальність	2,752439	4,00000	-2,80731	572	0,016151	333	241
Інституціональна спрямованість	91,39024	102,6250	-1,04388	572	0,00400	333	241
Спільнотна спрямованість	48,80488	43,12500	1,03452	572	0,047385	333	241
Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість	4,29268	3,62500	0,98478	572	0,327430	333	241

Таблиця 6

Порівняльний аналіз середніх значень за шкалами опитувальника осіб юнацького віку (N=146), віку ранньої дорослості (N=244) та віку середньої і пізньої дорослості (N=184)

Шкали	Mean – 16-20	Std.Dev. 16-20	Mean – 21-40	Std.Dev. 21-40	Mean – 41-62	Std.Dev. 41-62
Зрілість ГІ	9,90631	4,67815	11,85185	4,452343	12,54545	6,55728
Стійкість	1,57026	1,19721	2,03704	0,706099	1,59091	1,18750
Репрезентованість	2,46436	2,25068	2,59259	2,938593	3,75000	2,65124
Суб'єктна орієнтація	2,92464	1,31259	3,74074	1,129758	2,75091	1,35231
Концептуальність	2,29255	1,51905	2,96296	1,931151	3,56818	1,20845
Інституціональна спрямованість	91,33198	16,43248	97,14815	9,590475	94,22727	14,84472
Спільнотна спрямованість	48,06925	6,97717	54,44444	3,226493	49,72727	4,00211
Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість	4,25051	1,83291	4,00000	1,467599	4,31818	1,99736

Порівняльний аналіз (за однофакторним дисперсійним аналізом ANOVA і тестом Шеффе) результатів за шкалами опитувальника в різних вікових групах виявив статистично значущі відмінності за показниками *зрілості* (між віковими групами 16–20 років і 41–62 роки, $p=0,003$), *репрезентованості* (між віковими групами 16–20 років і 41–62 роки, $p=0,002$), *суб'єктною орієнтацією* (між віковою групою 21–40 років і групами 16–20 років і 41–62 роки, $p=0,007$, $p=0,002$), *концептуальністю* (між віковими групами 16–20 років і 41–62 роки, $p=0,000$) та *спільотною спрямованістю* (між віковою групою 21–40 років і групами 16–20 років і 41–62 роки, $p=0,000$, $p=0,016$). Однак різниця середніх значень у цих вікових групах також не виходить за межі стандартного відхилення за відповідними шкалами опитувальника. Тому недоцільно встановлювати середні значення та межі високого і низького рівня для вікових груп. Отже, визначено діапазони низького, середнього і високого рівнів зрілості громадянської ідентичності та її показників, а також вимірів громадянської ідентичності (табл. 7).

Таблиця 7

Межі високих, середніх та низьких балів показників зрілості та вимірів громадянської ідентичності

Шкали опитувальника	Рівень		
	низький	середній	високий
Стійкість	0-2	3	4-5
Репрезентованість	0-3	4-5	6-7
Суб'єктна орієнтація	0-2	3	4-5
Концептуальність	0-1	2-3	4-5
Інтегральний показник зрілості громадянської ідентичності	0-8	9-14	15-22
Інституціональний вимір (інституціональна спрямованість)	20-81	82-103	104-140
Спільнотний вимір (спільнотна спрямованість)	10-44	45-54	55-70
Індивідуальний вимір (індивідуально-рольова/ігрова спрямованість)	0-3	4-6	7-10

Проведений кластерний аналіз (основним завданням якого є розробка типології або класифікації) з використанням методу дерева кластеризації та методу к-середніх за шкалами методики дав змогу виявити вісім груп досліджуваних з різним рівнем вираженості (актуалізації) вимірів громадянської ідентичності. Середні значення показників (після стандартизації) інституціональної, спільнотної та ігрової спрямованості у виокремлених кластерах подано на рисунку.

Латентний тип (12%) – характеризується низькою вираженістю (актуалізацією) всіх трьох вимірів громадянської ідентичності. Особи з таким типом громадянської ідентичності психологічно дистанціюються від держави і співгромадян, а також від своєї ролі громадянина як зайвої формальності. Це може свідчити або про несформованість (дефіцитарність), тобто затримку розвитку громадянської ідентичності, або про домінування космополітичної/цивілізаційної чи іншої ідентичності, яка «поглинає» громадянську, або про готовність особи замінити українську громадянську ідентичність на іншу (потенційні емігранти), оскільки ані держава, ані співгромадяни не становлять для неї цінність.

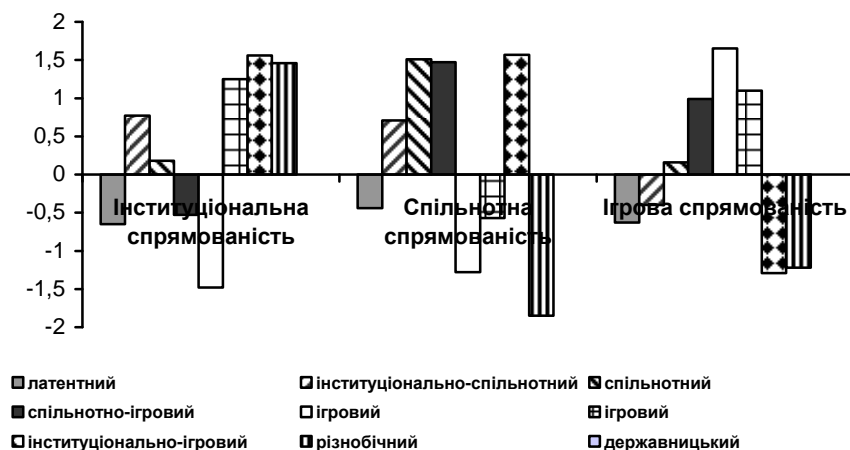

Рис. Середні значення (після стандартизації) вимірів громадянської ідентичності у восьми кластерах

Інституціонально-спільнотний тип (12%) – характеризується середньою вираженістю інституціональної та спільнотної спрямованості громадянської ідентичності. Особа з таким типом громадянської ідентичності за умови залученості до організаційного середовища держави (переживання за майбутнє держави, відстежування важливих суспільно-політичних подій і т.ін.) та афіліації зі співгромадянами (прийняття їх як інгрупи, переживання психологічного зв'язку, спільності долі) характеризується здебільшого нечіткими уявленнями про себе як громадянина, недостатньою актуалізацією власної соціальної ролі громадянина (може знати про цю роль, зокрема про права та обов'язки громадянина, однак не поєднувати її із собою). Зазвичай вона пасивна

щодо обстоювання громадянських прав та цінностей, має низький рівень готовності діяти відповідно до інтересів держави і громадянської спільноти.

Спільнотний тип (16%) – характеризується високою спільнотою спрямованістю громадянської ідентичності. Для особи з таким типом громадянської ідентичності насамперед важливо відчувати себе членом громадянської спільноти, поділяти спільні цінності та проблеми зі співгромадянами, підтримувати та захищати їхні інтереси, вірити в ефективність спільного розв'язання проблем. Зазвичай вона активно долучається до громадянської комунікації (бере участь у громадських обговореннях, «суспільному діалозі») та громадянської активності (волонтерська діяльність, участь у різних громадянських організаціях та рухах). Схильна протиставляти себе державі, знецінювати її роль у житті суспільства. Серед представників цього типу є й такі громадяни, що схильні долучатися до тієї чи іншої форми громадянської активності «за компанію», орієнтуючись на інших, тобто ця активність може бути не до кінця осмисленою, мати хаотичний, ситуативний характер.

Спільотно-ігровий тип (13%) – характеризується високою вираженістю спільнотної та ігрової спрямованості громадянської ідентичності. Особа з таким типом громадянської ідентичності зазвичай дистанціюється від держави, не переймається важливими державницькими подіями, натомість ідентифікує себе зі спільнотою громадян, усвідомлює і переживає свою належність до неї. Однак у взаємодії зі співгромадянами не готова до близьких, щирих стосунків, схильна до різних ігрових форм комунікації маніпулятивного характеру.

Ігровий тип (18%) – характеризується низькою вираженістю інституціональної та спільнотної спрямованостей громадянської ідентичності і високою її ігровою спрямованістю. Можна припустити, що особа з таким типом громадянської ідентичності здебільшого байдужа до проблем співгромадян і долі держави, головне для неї – мати зиск (виграш) для себе, відстояти свої індивідуальні інтереси. У відносинах із співгромадянами і державою застосовуються різноманітні психологічні ігри-маніпуляції та деструктивні сценарії задля задоволення своїх психологічних потреб (самоствердитися, дістати моральне виправдання правопорушень тощо), а також переадресувати відповідальність на державу або співгромадян.

Інституціонально-ігровий тип (13%) – характеризується високою вираженістю інституціональної та ігрової спрямованості громадянської ідентичності. Особі з такою громадянською ідентичністю властиво встановлювати сурогатні стосунки з державою. З одного боку, вона може декларувати підтримку державницьких цінностей, висловлювати

занепокоєння щодо перспектив розвитку держави, цікавитися суспільно-політичними подіями, а з другого боку – вдаватися до ігрової та сценарної взаємодії з державою як організацією (наприклад, ухилитися від сплати податків, уникати особистої відповідальності за стан справ у державі тощо, пояснюючи це тим, що вона не відчувається достатньо значущою і впливовою для поліпшення ситуації в державі та ініціювання будь-яких змін: «я маленька людина, від мене нічого не залежить»).

Різнобічний тип (10%) – характеризується високою вираженістю інституціональної, спільнотної та рольової (неігрової) спрямованості громадянської ідентичності. Для особи з таким типом громадянської ідентичності характерні висока когнітивна, ціннісна, поведінкова залученість до організаційного середовища держави, переживання тісного психологічного зв'язку зі співгромадянами, а також засвоєння, інтерналізація соціальної ролі громадянина, що зумовлює відкриті конструктивні стосунки з державою. Вона знає, що дає їй громадянство і чого не варто від нього очікувати, що вона має право отримати від держави і що сама мусить дати їй як громадянин, вона усвідомлює свою відповідальність за державу і співгромадян, докладає зусилля для їхнього розвитку, готова діяти відповідно до інтересів держави і громадянської спільноти, активна щодо обстоювання громадянських прав та цінностей.

Державницький тип (6%) – характеризується високою вираженістю інституціональної спрямованості і низькою – спільнотної та ігрової спрямованостей громадянської ідентичності. Особи з таким типом громадянської ідентичності властиві низька афіліація зі співгромадянами, амбівалентність переживань, пов'язаних зі сприйняттям себе частиною спільноти громадян, уявлення про себе як нетипового представника громадян своєї держави, натомість наявна висока включеність (ціннісна, когнітивна, афективна, поведінкова) у конструктивну (неігрову) взаємодію з державою як організацією. Така особа обізнана щодо своїх громадянських прав та обов'язків, дотримується законів і домагається дотримання законів іншими, готова інвестувати час і зусилля заради змін у державі та кращого її майбутнього і своїми щоденними справами доводить, що піклується про її розвиток, а також готова захищати незалежність та цілісність держави, яку вважає однією з найвищих цінностей.

Однофакторний дисперсійний аналіз ANOVA підтвердив наявність статистично значущих відмінностей інституціональної, спільнотної та індивідуально-рольової/ігрової спрямованостей у виокремлених восьми групах досліджуваних з різним типом громадянської ідентичності (табл. 8).

Таблиця 8

Результати порівняльного аналізу (за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA) показників вимірів громадянської ідентичності в осіб з різним типом громадянської ідентичності

Analysis of Variance						
Типи спрямованості	Between – SS	df	Within – SS	df	F	signif. – p
інституціональна	455,0824	7	117,9176	566	312,0541	0,0000
спільнотна	440,7527	7	132,2473	566	269,4800	0,0000
індивідуально-рольова/ігрова	430,6120	7	142,3880	566	244,5294	0,0000

Щоб перевірити коректність виділених типів, використано дискримінантний аналіз покроковим методом. Для позначення статистичної значущості потужності дискримінації в поточній моделі застосовано стандартну статистику Уїлкса лямбда. Її значення змінюється від 1.0 (немає дискримінації) до 0.0 (повна дискримінація). У нашому випадку (табл. 9) дискримінація між групами є високозначущою (Wilks' Lambda: 0,02025, approx. $F(21,1620) = 222,85, p < 0,0000$), що свідчить про спроможність вимірів громадянської ідентичності розрізняти осіб восьми груп (з різним типом громадянської ідентичності).

Таблиця 9

Результати дискримінантного аналізу щодо спроможності вимірів громадянської ідентичності розрізняти осіб з різним типом громадянської ідентичності

Discriminant Function Analysis Summary (Дані) Step 3, N of vars in model: 3; Grouping: CLUSTER (8 grps) Wilks' Lambda: ,02025 approx. $F(21,1620)=222,85 p<0,0000$						
N=574	Wilks' Lambda	Partial Lambda	F-remove (7,564)	p-level	Toler.	1-Toler. (R-Sqr.)
Інституціональна спрямованість	0,063755	0,317611	173,1078	0,00	0,996199	0,003801
Спільнотна спрямованість	0,065988	0,306865	181,9916	0,00	0,981635	0,018365
Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість	0,063125	0,320784	170,5988	0,00	0,978431	0,021569

Певний інтерес становить також відсоток спостережень, які було правильно класифіковано для кожного кластера за допомогою отриманих функцій класифікації: латентний – 94,2%, інституціонально-спільнотний –

100%, спільнотний – 100%, спільотно-ігровий – 95,8%, ігровий – 100%, інституціонально-ігровий – 100%, різнобічний – 100%, державницький – 100%. Загальний відсоток коректності здійсненої класифікації становить 98,75%, що свідчить про високу достовірність поділу осіб на групи з різним типом громадянської ідентичності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оглядова характеристика наявних способів операціоналізації громадянської ідентичності дає підстави говорити про недостатню аргументованість теоретичної основи побудови наявних опитувальників, унаслідок чого унеможливується методологічно цілісне діагностування громадянської ідентичності. Розуміння громадянської ідентичності як різновиду організаційної ідентичності, що становить ціннісно-смісловне переживання особистістю тотожності із собою як громадянином держави і виявляється в інституціональному, спільнотному, індивідуальному вимірах, зумовлює зміну діагностичної парадигми.

Розроблений тест-опитувальник «Діагностика зрілості і типу громадянської ідентичності особистості» містить сім основних шкал. Головними для визначення рівня зрілості громадянської ідентичності є чотири шкали: «Репрезентованість» (репрезентованість громадянської ідентичності серед інших ідентичностей особистості, її залученість у систему соціальних ідентичностей особистості, наявність громадянської ідентичності в суб'єктивній ієрархії інших ідентичностей особистості), «Стійкість» (змістова константність, неохильність змінювати громадянство (підданство) без істотної переоцінки цінностей та зміни его-ідентичності), «Суб'єктна орієнтація» (готовність особистості бути джерелом активності (суб'єктом) у стосунках з державою, відповідальність за себе як громадянина і за свій внесок у життя держави), «Концептуальність» (зрілість і розвиненість громадянських поглядів, деталізованість, відрефлексованість відносин особистості як громадянина з державою, усвідомлення різних аспектів громадянського життя).

Оцінювання міри репрезентованості в громадянській ідентичності інституціональної, спільнотної, індивідуальної складових (її вимірів) та визначення типу громадянської ідентичності здійснюється за допомогою трьох шкал: «Інституціональна спрямованість» (вимірює рівень спрямованості громадянина на державу, його внутрішньої співвіднесеності з нею, залученості: когнітивної, ціннісної, емоційної, поведінкової – до організаційного середовища держави), «Спільнотна спрямованість» (вимірює рівень афіліації зі співгромадянами, прийняття їх як інгрупи, переживання, пов'язані зі сприйняттям себе членом спільноти громадян) та «Індивідуально-рольова/ігрова спрямованість» (вимірює рівень ототожнення з типовими ролями громадянина – як у конструктивному,

так і в деструктивному варіанті; виявляє, чи розрізняє особа конструктивні і деструктивні транзакції (ігрові способи взаємодії з державою), чи приймає гру і відповідну роль, а чи відмовляється від ігрової взаємодії з державою). Залежно від ступеня розвиненості (актуалізованості) у конкретній особистості інституціонального, спільнотного та індивідуального вимірів громадянської ідентичності визначається той чи інший тип її громадянської ідентичності («латентний», «інституціонально-спільнотний», «спільнотний», «спільнотно-ігровий», «ігровий», «інституціонально-ігровий», «різнобічний», «державницький»).

Результати психометричної перевірки свідчать про те, що розроблений тест-опитувальник валідний, надійний і може використовуватися для подальших досліджень громадянської ідентичності, зокрема для визначення рівня зрілості громадянської ідентичності громадян України різного віку, статі, політичних орієнтацій.

Список використаних джерел

Барабаш, В. (2015). Громадянська культура майбутнього фахівця в контексті формування громадянського суспільства. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Педагогічні науки*, 135, 53–56.

Боришевський, М., Яблонська, Т., & Антоненко, В. (2007). *Розвиток громадянської спрямованості в юнацькому віці*. Київ: Педагогічна думка.

Гильбух, Ю. (1994). *Тест-опросник личностной зрелости*. Київ: НПЦ Психодіагностика і диференційоване навчання.

Ігнатенко, П., Косарева, Н., Крицька, Л., & Поплужний, В. (1997). *Виховання громадянина: психолого-педагогічний та народознавчий аспекти: навчально-методичний посібник*. Київ: Інститут змісту і методів навчання.

Красовська, О. (1999). *Виховання громадянської самосвідомості старшокласників засобами символіки народного мистецтва України* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет ім. Михайла Драгоманова, Київ.

Микляева, А. (2017). Шкала самооценки личностной зрелости: опыт разработки и апробации. *Современные исследования социальных проблем*, 8(2), 52–68.

Петровська, І. (2020). Трирівнева структура громадянської ідентичності особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, 46(49), 131–138.

Солдатова, Е. (2006). Эго-идентичность в нормативных кризисах развития. *Вопросы психологии*, 5, 74–84.

Якобсон, П. (1981). Психологические компоненты и критерии становления зрелой личности. *Вопросы психологии*, 2(4), 141–149.

Astin, A. & Sax, L. (1998). How undergraduates are affected by service participation. *Journal of College Student Development*, 39, 251–263.

Beaumont, E., Colby, A., Ehrlich, T., & Torney-Purta, J. (2006). Promoting political competence and engagement in college students. *Journal of Political Science Education*, 2 (3), 249–270.

Doolittle, A., & Faul, A. (2013). Civic Engagement Scale: A Validation Study. *SAGE Open*, 3, 1–7.

Lewicka, M. (2007). Regional Differentiation of Identity: A Comparison of Poland and Ukraine. *Regional and Local Studies*, 21–51.

Mabry, J. (1998). Pedagogical variations in service-learning and student outcomes: How time, contact, and reflection matter. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 5, 32–47.

Moely, B., Mercer, S., Ilustre, V., Miron, D., & McFarland, M. (2002). Psychometric properties and correlates of the Civic Attitudes and Skills Questionnaire (CASQ): A measure of students' attitudes related to servicelearning. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 8(2), 15–26.

Porter, T. (2013). Moral and political identity and civic involvement in adolescents. *Journal of Moral Education*, 239–255.

References

Astin, A. & Sax, L. (1998). How undergraduates are affected by service participation. *Journal of College Student Development*, 39, 251–263. (in English)

Barabash, V. (2015). *Hromadianska kultura maibutnoho fakhivtsia v konteksti formuvannia hromadianskoho suspilstva* [Civic culture of the future specialist in the context of the civil society formation]. *Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho Universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky*, 135, 53–56. (in Ukrainian)

Beaumont, E., Colby, A., Ehrlich, T., & Torney-Purta, J. (2006). Promoting political competence and engagement in college students. *Journal of Political Science Education*, 2 (3), 249–270. (in English)

Boryshevskiy, M., Yablonska, T., & Antonenko, V. (2007). *Rozvytok hromadianskoi spriamovanosti v yunatskomu vitsi* [Development of civic orientation in adolescence: a monograph]. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian)

Doolittle, A., & Faul, A. (2013). Civic Engagement Scale: A Validation Study. *SAGE Open*, 3, 1–7. (in English)

Gilbukh, Y. (1994). *Test-oprosnik lichnostnoy zrelosti* [Personal maturity test-questionnaire] Kyiv: NPTS Psikhodiagnostika i differentsirovannoye obucheniye. (in Russian)

Ihnatenko, P., Kosaryeva, N., Krytska, L., & Popluzhnyi, V. (1997). *Vykhovannia hromadianyna: psykholoho-pedahohichni ta narodoznavchyi aspekty: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Education of the citizen: psychological-pedagogical

and ethnographic aspects: educational and methodical manual]. Kyiv: Instytut zmistu i metodiv navchannia. (in Ukrainian)

Krasovska, O. (1999). *Vykhovannia hromadianskoi samosvidomosti starshoklasnykiv zasobamy symboliky narodnoho mystetstva Ukrainy: Avtoref. dys. kand. ped. nauk* [Education of civic self-consciousness of high school students by means of symbols of folk art of Ukraine: Extended abstract of PhD dissertation (Pedagogical Sciences)]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. Drahomanova, Kyiv. (in Ukrainian)

Lewicka, M. (2007). Regional Differentiation of Identity: A Comparison of Poland and Ukraine. *Regional and Local Studies*. 21–51. (in English)

Mabry, J. (1998). Pedagogical variations in service-learning and student outcomes: How time, contact, and reflection matter. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 5, 32–47. (in English)

Moely, B., Mercer, S., Ilustre, V., Miron, D., & McFarland, M. (2002). Psychometric properties and correlates of the Civic Attitudes and Skills Questionnaire (CASQ): A measure of students' attitudes related to servicelearning. *Michigan Journal of Community Service Learning*, 8(2), 15–26. (in English)

Petrovska, I. (2020). Tryrivneva struktura hromadianskoi identychnosti osobystosti [Three-level structure of civic identity]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 46(49). 131–138. (in Ukrainian)

Porter, T. (2013). Moral and political identity and civic involvement in adolescents. *Journal of Moral Education*, 239–255. (in English)

Soldatova, Ye. (2006). Ego-identychnost v normativnykh krizisakh razvitiya [Ego Identity in Normative Development Crises]. *Voprosy psikhologii*, 5, 74–84. (in Russian)

Yakobson, P. (1981). Psikhologicheskiye komponenty i kriterii stanovleniya zreloy lichnosti [Psychological components and criteria for the formation of a mature personality]. *Voprosy psikhologii*, 2(4), 141–149. (in Russian)